

Szemes Péter

Az exponáló filozófus

A Pro Philosophia és a Mediterrán Világ folyóiratok körül kialakult veszprémi kultúrbölcseleti műhely újabb reprezentáns alkotása Kalmár Zoltán *Az exponáló ember* című könyve. A kötet korpuszát alkotó tíz, heterogén tartalmú esszé összeköti az alapvetően hétköznapi témákhoz való tudósi odafordulás, a filozófusi megközelítés különösége. Mindez ugyanakkor a szinte poétikus nyelvalkalmazással párosulva, az irodalom- és művészet-történeti, s sokszor –elméleti megfelelések sorára kitekintve (ezek a szerző rendkívül szerteágazó műveltségét igazolják) sajátos értékke magasztosítja a kis kék kötetet.

A mintegy szókratészi értelemben lélek-irányító, befogadói gondolkodást (is) kormányzó szövegek sorában a nyitó textus a tudomány (verbális) horizontváltásait tekinti át – az agóra szóval-telítettségétől a klasszikus könyvtár mérsékelt diszkurzivitásán át a modern metropolisz (sőt megalopolisz) elhaló hangjáig. Kiemelve, hogy a tudós tudatlanság emblematikussá vált alakjának a szóbeliség egyszeri és megismételhetetlen voltára építő szofisztikája, ennek görögösen szabad ég alá és nyilvános térbe helyzettsége miként vált a tanítványok (különösen

Platón, kevésbé hangsúlyosan Xenophón) írásban rögzítése – s meg kell jegyeznünk, kiszínezése – következtében a rendszerező gondolkodás (az arisztotelianus gondolkodás) origójává. Másrészt, hogyan alakult a hangos előbeszéd, a kinyilvánítás (akár – másutt jegyezten – a homéroszi és poszt-homéroszi recitatio formájában) a középkorban szerzetesi hangos, végül a tudomány századaiban a bibliotéka – Nietzsche által is kárhóztatott – alexandriai csendjét biztosító néma-olvasássá, a befogadás magányává.

Szinte átkötésként tekinthetünk az esszé-triplichon első egységének domináns hányadát kitevő két dolgozatra, mely az értelmiség mibenlétét vizsgálja, szerepének úgy krono-, mint dialogikus áttekintését nyújtva. A megelőző írás gondolkodás hanyatlását diagnosztizáló képére rímelt itt az entellektüel korszerűtlenségét konstatáló Lyotard-i megállapítás citálása. A szerző azonban – számomra legalábbis rendkívül szimpatikus módon – kiáll az értelmiségi magatartás mellett, a terminus történeti értelmezésétől indulva főbb specifikumként a létezők összefüggéseinek szabadon választott nézőpontból történő fürkészését adva meg, hangsúlyozza a jelzett szerep (gondolkodásmód) létjogosultságát, állandó érvényességét. Az értelmiség feladata ezzel együtt a kultúra folyamatos megújítása, az értékteremtés, egyszersmind a megőrzésre érdemes szelektálása – Kalmár Zoltán találó hasonlatával –, az „aranymosás” elvégzése. A témát kibontó másik szöveg a központi fogalom területenként eltérő értelmezésére hívja fel a figyelmet. Kiemeli, hogy Németországban a kultúrkánon politikai szerepvállalástól mentes formálót, Franciaországban a filozófust (különösen a közösségmelléttség elvét valló Sartre-ot), az USA-ban a tudományüzemek „munkásait”, Kelet-Európában pedig a szellemi-kulturális vagyonszerzőket, a politikai és gazdasági hatalom kontrollálóját értik értelmiségi alatt. A (poszt)modern entellektüel függetlenségét jelentősen korlátozza a pénz szolgálata, a piaci érdek- és profithajhászás „szellemi bérmunkára” kényszeríti őket a tisztességes megélhetés biztosítása érdekében. A jelen kihívásainak való megfelelés mellett feladata ugyanakkor az értékek – jelzett – átmentése, a jövőre nézve az „élet értelme”, a diskurzusteremtő Logosz szentélyeinek gondozása.

Az értelmiségi nézőpont – mely egyszersmind a szerző sajátja – különösége nyilvánul meg a háborúról való gondolkodás alakulásában is. Ennek egyetemes – részben éppen az entellektüel által formált – tapasztalata kétségtelenül minden korszakhoz hozzátapad, akárcsak a tartós béke kívánalma. Kant értelmezésében a háború az emberi éretlenség produktuma, s a nemzetek a maguk egyedi kulturális és szociológiai arculatában hordozzák azt. Elgondolását az „örök békéről” ennek megfelelően csak a világtársadalommá globalizálódás válthatja valóra. A katonai tömbök századában azonban – amint Kalmár Zoltán Brodskij nyomán rámutat – a diktátor testesíti meg a kanti ideát, személye garantálja a stabilitást, a

megállt idő megnyugtató érzését alattvalói számára, akikkel a betegség és a halál az egyetlen közös vonása (amit a másik számára egymással általában fordítottan arányos idő eltelte után mindketten siettetni próbálnak). Bizonyos értelemben ebből a gondolatmenetből ágazik *Az agónia filozófiája* c. dolgozat fő vonala is. Az agóniát ugyanis egyfelől az étellel szemben (maradandóság), másrészt az életért (a halállal szemben) vívott szüntelen harcként definiálja a szerző. A Lenin-paradoxonnal ellentétben (aki az eszmét akarta halhatatlanná tenni, mégis teste lett azzá, „túlélve” az eszme bukását) a szellemi bebalzsamozódás előkészítése a meghatározó, Unamuno példája, aki saját gondolkodói mivoltát kívánta mumifikálni. Filozófiája ennek megfelelően a halál ellenében való létezés, a kétegy és hinni akarás bölcselése.

A kötet esszéi között helyet kapott két, nagy gondolkodó-elődnek emléket állító, életművük előtt tisztelgő szöveg is. A szerző szerepének történeti áttekintésével indul a Kierkegaardnak szentelt *Egy tintahal monogramjai* c. írás. A szerző irodalomelméleti fogalma a dán filozófus-író esetében különös jelentést kap, hiszen alkotásainak sajátos vízjele a különböző álnevek használata, mely az eltérő elbeszélői perspektívák váltogatásával lehetőséget teremtett számára az önelemzésre. A rejtőzködés, a maszkok felvétele következtében így distanciát teremtett, kívülről tekintet magára. Az indirekt szerzőség leleményével az írás, a belső folyamatok rögzítése minden esetben rejtélyekkel telítődik, új interpretációs potenciákat biztosít. Kierkegaard – a név a nevek mögött – számára megadatott rengeteg karjának elrendezett mozgatása (innen a tintahal metafora), úgy hogy minden karja képes volt önálló életet (is) élni, s megkomponálni e „nehezen átfogható” diskurzust. A másik kapcsolódó textus a művészetbölcselő Fülep Lajost mutatja be. A nyelvi jelölt több ponton kapcsolódik a szerzőhöz, hiszen a Pannon Panteon könyvsorozatban megjelent *Nietzsche-tár*, melynek Kalmár Zoltán egyik szellemi előmozdítója volt, több más értékes szöveg mellett Fülep Nietzsche-tanulmányát is tartalmazza. Másrészt ismert a szerző képzőművészet iránti elkötelezettsége, aminek a kötetet illusztráló König Róbert kiállítás-megnyitói mellett e tanulmány is pregnáns bizonyítéka. Miként a nagy spirituális elődöt rabul ejtette a mediterrán kultúra világa, gyökerei ugyanakkor a német idealizmushoz nyúlnak, úgy táplálkozik filozófusunk a Földközi-tenger melléki kulturális diskurzus klasszikus emelőin, s az ebből cseppenő germán bölcsélet tején. Kierkegaard mellett a századforduló magyar gondolkodója olyan etalont képvisel, amit Kalmár Zoltánon kívül rendkívül kevesen követnek, s valljuk meg, szellemi, kulturális potenciáik hiányának okán, követhetnek. A bölcsesség barátjának szép főhajtása ez a művészet kedvelőjének a görögöktől saját korának művészetéig nyúló korpuszt átfogó géniuszának kánonteremtő nagysága előtt. Fülep/Kalmár „nemes egyszerűségét”, „csendes nagyságát”, egyszersmind – nem félreérthető/endő módon – „hegeliánus” nemzeti elkötelezettségét festik az

alábbi ars poetica-érvényű sorok: „Valamely nép művészi küldetése valamely formai problémára szól, s ez a küldetés azért nemzeti, mert az illető problémára megoldása csak neki adatott meg [...] Nemzeti tehát: speciális nemzeti küldetés a művészet nagy egyetemén és teljességén belül a különös formának, vagy a különös nemzeti-etnikainak a különös formán keresztül egyetemessé tételére”.

A vizsgált jelenségek körének áttekintésétől jutnak azok lényegének felfejtéséig a kötet végére válogatott dolgozatok. Kortárs problémát, a világvárosok szerepét, tárgyalja *A kodakológia mint új tudomány* című írás, kiemelve, hogy a kérdés vizsgálata összefügg a modernitás, mint diskurzus alapvető áttekintésével, hiszen annak légkörében formálódik. Szerzőnk kiemeli, hogy újabban a szem vált a meghatározó érzékszervvé (a látás a domináns aktussá) a világvárosok meg/áttekintését illetően. Néhány mega(lo)poliszt (New York, Szentpétervár, Velence, Isztambul) vizsgál – mindenek előtt Brodskij nyomán – a vízhez, mint anya- vagy örök közeghez-kötöttségüket illetően, hiszen az ezáltal visszatükrözés (a vízben /is/, mint tükröben), mint rögzítés egyszersmind megmaradásuk záloga. Amint kiemeli: „Az örök város ritmusát a képi asszociációk ritmusa adja, ugyanakkor a víztükrök el is nyeli jelentésének teljes mélységét. A víztükrök Hádész birodalmát jelzik, ahol minden a pillanat kráterébe zuhan. A víztükrök összhangokból és ellentét hatásokból megalkotott absztrakt nyelvezete, a kiüttlanság metaforikus tere az, ami közömbösíti az idővektorokat, megsokszorozza az univerzum huzatosságát, összefogja és lendületben tartja az örök várost, amely minden kiterjedésében való-szerűtlen.”

Végül: a két záró alkotás bizonyos tekintetben összefügg. A szerző által is testesített kultúrfilozófiai műhely/iskola egyik fő csapásiránya a posztmodern „gondolkodás” zsákutcáját mutatja, mintegy komparatív módon, a (pre)modern értékek megcsillantásával. Az értékek átértékeléséről szóló Nietzsche-i gondolat ebben a tekintetben különös módon felértékelődik, de már értékmérés, illetve értékek újraértékelése értelemben - ennek a gondolatnak reprezentánsa a műfordítóként is elismert (többek közt Friedrich Nietzsche: *A morál genealógiájához* c. művének autentikus átültetésével) Vásárhelyi Szabó László Carmen Seculare sorozatban megjelent *Disjecti membra* c. kötete. A *Fotelok, székek* itt az ezredvég társadalmának „sofőrvilágától”, Hérakleitosz diskurzusteremtő gondolatáig nyúl vissza. A „minden folyik” elve szervezi modern társadalmunkat, melyben az „út” metaforáját újabban a fotel mítosza, az ülés meghatározó aktsa, s ennek alapvető kiszolgáló termékeként a nyugati civilizáció univerzális termékeke, a szék, mint eszköz váltotta fel. Napjainkban nemcsak a megfáradt test és az ellustult szellem jelképe, de voltaképpen utolsó közlekedési eszközünk lett a tévé előtti fotel. Itt ülve zúdul ránk a fogyasztói társadalom reklám-szemete (a szerző rendkívül találóan emeli szövegébe Orbán Ottó *Töredékének* sorait), a „világképet formáló képvilág” özöne.

A *Görög gyönyör* c. esszé a mértékletesség fogalmát állítja középpontjába. Az újabb filozófiai gondolkodásban (Melanchton, Nietzsche) a terminust a közepszerűséggel hozták összefüggésbe, így nem véletlen, hogy napjainkban, a túlzások virágkorában szélsőséges korparancsok uralkodnak. A görögök számára azonban a mértékletesség még az egyik legfontosabb életelv volt, amint ezt ismert példák sora bizonyítja. Diogenésznél kitarító lemondás, aszkézis, Platónnál a kozmosz rendjével való harmóniában élés, s a négy kitüntetett erény egyike, Arisztotelésznél a boldogsághoz vezető középút választása, Epikurosznál a szabadság praxisa. A mai emberek számára – zárja fejtegetéseit a szerző – pedig az élet élvezetének programja kell, hogy legyen, a görög gyönyör modern átélése.

Kalmár Zoltán kötete tudományos erényei mellett az esszék alapos, kiértelmezett gondolatmenetével, tiszta, közérthető nyelvezetével, hiszem, közérdeklődésre is számot tarthat. Érdekes és hasznos olvasmányul szolgálhat a bölcsélet kedvelői számára, egy-egy téma továbbgondolásra, személyes vélemények artikulálására csábít. Ebben a tekintetben sajnálatos az a tény, hogy az ilyen, igazi értéket képviselő kiadvány nem, vagy csak ritkán jut el az olvasók népesebb táborához, s talán még az adott műhely, vagy város falain sem mindig kerül át. Ennek módosulása, a megfelelő „exponálás” éppen most, a gyorsan elmúló pillanatok korában lenne kívánatos.

(Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, Veszprém, 2004.)

Kónig Róbert illusztrációja